

Jarosław Kuczer

TRANSFER ARYSTOKRACJI A EWOLUCJA ŚLĄSKIEGO *HERRENSTAND* W PIERWSZEJ POŁOWIE XVIII W.

Transmisja kultury elit szlacheckich na Śląsk w pierwszych dziesięcioleciach XVIII w. była konsekwencją cesarskich nobilitacji i nadań ziemskich. Długotrwały proces, zapoczątkowany już w pierwszych dziesięcioleciach XVII w., przybrał na sile w okresie po spacyfikowaniu opozycji czeskiej w 1620 r. i wyraźniej po 1629 r., z chwilą utworzenia Urzędu Zwierzchniego (*Oberamt*) we Wrocławiu, stanowiącego wyznacznik walki cesarza o rządy absolutne. Na Śląsku pojawiła się duża grupa szlachty obcej w sensie etniczno-geograficznym, w większości homogeniczna wyznaniowo, wypełniająca misję katolicyzmu w służbie państwa. Tytuł i nadania ziemskie przypadały osobom wybitnym, które oddały znaczne usługi w służbie cesarskiej – dyplomatom, wysokim urzędnikom dworu, dowódcom armii cesarskiej. Stała rotacja majątkowa w sensie kulturowym wykształciła niemal permanentną łączność szlachty śląskiej ze światem Starej Rzeszy, co doprowadziło do zmiany w strukturze samego, w istocie czeskiego *Herrenstandu*¹. Niemal naturalnie wzrost liczebności szlachty tytularnej powodował intensyfikację poszukiwań konkretnej przestrzeni politycznej samorealizacji. Dało to w efekcie faktyczne przejęcie przez nią przede wszystkim administracji księstw dziedzicznych (w tym największych: głogowskiego, jaworsko-świdnickiego i opolsko-raciborskiego). Ostatecznie w 1697 r. dokonano się ustrojowe zamknięcie elitarniej grupy sześciu wolnych panów stanowych (*Freistandesherr*) w kurii książęcej sejmu śląskiego. Przełomem było natomiast przejście prowincji pod panowanie pruskie w wyniku pokoju wrocławskiego z 1742 r. Zakończyło ono migracje, w kształcie, w jakim znane były one z okresu habsburskiego. Po tej dacie przemieszczenia dokonywały się prawie wyłącznie w obrębie państwa prusko-brandenburskiego. Sprowokowano też wzrost znaczenia szlachty miejscowej, sukcesywne podnoszonej przez Hohenzollernów w hierarchii szlachectwa. W polityce tej odznaczył się zwłaszcza młody Fryderyk II, który pragnąc zaskarbić sobie arystokrację śląską, już

¹ W XVIII w. na terenie Śląska pojęcie *Herrenstandu* miało wyłącznie wymiar kulturowo-społeczny. W sensie politycznym nigdy bowiem nie doszło do wykształcenia odrębnej struktury stanowej, z własną kurią w sejmikach księstw śląskich (poza księstwami opolsko-raciborskim i cieszyńskim). Po 1620 r. odpowiednikiem pojęcia *Herrenstandu* na Śląsku stała się szlachta tytularna. Podobnie nie w sensie politycznym, a jedynie społecznym, istniały wymieniane jako samodzielne *Freiherrstand* i *Grafenstand*.

w 1741 r. do najniższego stanu książęcego (*Fürst*) podniósł dotychczasowe rodziny hrabiowskie (*Reichsgrafen*), a zarazem wolnych panów stanowych (*Freistandesherrn*) von Schönauich na Siedlisku i Bytomiu (*Carolath und Beuthen*) i von Hatzfeld na Żmigrodzie (*Trachenberg*)².

Badania nad istotą i specyfiką szlachty śląskiej w okresie XVI–XVIII w. cieszą się zwiększonym zainteresowaniem zarówno historyków polskich, czeskich, jak i ostatnio niemieckich. Wśród polskich ośrodków wymienić należy przede wszystkim Uniwersytet Zielonogórski: Wojciecha Strzyżewskiego, Jarosława Kuczera, Małgorzatę Konopnicką i Tomasza Andrzejewskiego. Prowadzone tam badania dotyczą głównie udziału szlachty w życiu społeczno-gospodarczym i politycznym księstw śląskich, w dalszej kolejności ewolucji i migracjom arystokracji śląskiej w dobie absolutyzmu cesarskiego po 1526 r. oraz modeli świeckich karier szlachty w epoce fryderycjańskiej (1740–1806)³. Śmiały krok ku analizie zjawisk kultury

² Ich dobra podniesione zostały do rangi księstw Rzeszy: W. B a r t h, *Die Familie von Schönauich und die Reformation*, Beuthen 1891, s. 8; idem, *Hans Carl Fürst Carolath-Beuthen, Reichsgraf von Schönauich etc. Ein Beitrag zur Geschichte des Fürstenhauses Carolath auf Grund der fürstlich Carolather Archivacten*, Beuthen 1883, s. 2–10; J. G o t t s c h a l k, *Abriss einer Geschichte des Kreises Militsch*, „Schlesische Geschichtsblätter”, 1938: 3, s. 53; O prawach politycznych wolnych panów stanowych: F. W. P a c h a l y, *Sammlung verschiedener Schriften über Schlesiens Geschichte und Verfassung*, t. I, Breßlau 1790, s. 319–320; K. O r z e c h o w s k i, *Historia ustroju Śląska 1202–1740*, Wrocław 2005, s. 168; M. P t a k, *Pozycja publicznoprawna wolnych panów stanowych na Śląsku*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 1477, „Prawo” CCXXII, Wrocław 1993, s. 79–102.

³ W. S t r z y ż e w s k i, *Nowożytny pieczęcie szlachty księstwa głogowskiego* [w druku]; idem, *Kariera rodziny Fernemont w księstwie głogowskim w świetle wczesnonowożytnych pieczęci (XVII–XVIII wiek)*, [w:] *Polacy – Niemcy – Pogranicze*, red. G. Wyder, T. Nodzyński, Zielona Góra 2006, s. 139–147; „Rocznik Lubuski”, 27: 2001, cz. 1: *Rola szlachty w kształtowaniu oblicza społeczno-gospodarczego Nowej Marchii (XVI–XVIII w.)*, red. W. Strzyżewski; idem, *Jerzy Schönauich (1557–1619): kanclerz cesarzy niemieckich, fundator akademickiego gimnazjum w Bytomiu Odrzańskim*, [w:] *Ludzie Środkowego Nadodrza. Wybrane szkice biograficzne (XII–XX wiek)*, Zielona Góra 1998, s. 187–188; idem, *Jan Rechenberg (ok. 1480–1537). Szlachcic, wojskowy w służbie Jagiellonów, prekursor luteranizmu w księstwie głogowskim*, [w:] *Ludzie Środkowego Nadodrza...*, s. 165–167; idem, *Od rycerza do księcia – kariera rodziny von Schönauich z księstwa głogowskiego w świetle źródeł sfragistycznych XVI–XVIII wieku*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, 7: 2005, s. 143–150; idem, *Herby szlachty Nowej Marchii w herbarzu Johanna Siebmachera*, „Rocznik Lubuski”, 26: 2000, s. 115–123; J. K u c z e r, W. S t r z y ż e w s k i, *Spisy dóbr ziemskich księstwa głogowskiego z lat 1671, 1681, 1718 i 1727*, Warszawa 2007; J. K u c z e r, *Szlachta w życiu społeczno-gospodarczym księstwa głogowskiego w epoce habsburskiej* [w druku]; idem, *Kryteria definiujące elitę szlachecką księstwa głogowskiego po wojnie trzydziestoletniej (1648–1741)*, „Kwartalnik Historyczny Śląska Sobótka”, 61: 2006, s. 276–289; idem, *Hrabiowie von Dünnewald jako właściciele majątku Zabór (1669–1718). Przykład osadnictwa szlachty tytułarnej w księstwie głogowskim po wojnie trzydziestoletniej* [materiały z sesji naukowej: „Szlachta na Śląsku”]; idem, *Podstawy kształtowania kontaktów szlachty krosieńskiej i głogowskiej z prowincją wielkopolską w okresie wczesnonowożytnym (1526–1741)*, [w:] *Polacy – Niemcy...*, s. 95–111; idem, *Zielonogórski „Landhaus” jako miejsce obrad sejmiku szlacheckiego na przełomie XVII i XVIII w.*, „Studia Zielonogórskie”, 11: 2006, s. 67–76; idem, *Szlachta enklawy świebodzińskiej w życiu księstwa głogowskiego doby habsburskiej (XVI–XVIII w.)*, [w:] *Świebodziń – 700 lat historii*, red. W. Strzyżewski, Świebodziń 2002, s. 111–124; idem, *Współdziałanie szlachty protestanckiej księstwa głogowskiego w obronie wyznania w XVII w. i w początkach XVIII w.*, „Studia Zachodnie”, 8: 2006, s. 121–137; idem, *Znaczenie rodu von Kottwitz enklawy chobieńskiej na przestrzeni lat 1477–1638*, „Studia Zachodnie”, 7: 2004,

materialnej zrobił zespół badawczy prowadzony przez Jana Harasimowicza na Uniwersytecie Wrocławskim. Istotnym elementem systemowych badań nad źródłami i kulturą szlachty pozostaje program „Szlachta na Śląsku”, zainicjowany przy współpracy z ośrodkami w Strasburgu, Oldenburgu i Pasawie. Ponadto najsilniejszymi ośrodkami tworzenia swego rodzaju klucza metodycznego do rozważań nad szlachtą czeską w ogóle pozostają niewątpliwie Uniwersytet w Czeskich Budziejowicach (České Budějovice): Marie Koldinská, ale także ośrodki akademickie w Pradze (Praha): Jaroslav Pánek, i Brunowicach (Brünn): Josef Válka, Tomáš Knoz. Trwale w badaniach historycznych zdążył się też zapisać młody historyk czeski, związany z Uniwersytetem Wiedeńskim, Petr Maťa. Dorobek niemiecki w odniesieniu do szlachty śląskiej ogranicza się do nielicznych przyczynków i artykułów tak uznanych autorytetów historii wczesnonowożytnej, jak Joachim Balcke, Matthias Weber, Tomas Wunsch czy Ulrich Schmillewsky⁴. Forum integracji wymienionych środowisk historycznych pozostaną cykliczne konferencje, organizowane zarówno przez Uniwersytet Wrocławski („Szlachta na Śląsku. Władza, kultura, wizerunek własny”), jak i Uniwersytet Zielonogórski („Szlachta europejska w nowożytnych strukturach lokalnych XV–XVIII w.”).

Osadnictwo i kapitał kulturowy „nowej” szlachty

Osadnictwo *in genere* rodzin obcych, tak pod względem terytorialnym, jak i nieposiadających indygenatu śląskiego, zostało zapoczątkowane w drugiej dekadzie XVII w. Do pierwszych rodzin, jakie mogą być kojarzone ze szlachtą procesarską, należeli Hatzfeldowie i Sprintzensteinowie⁵. Kolejny okres, od 1620 do 1629 r.,

s. 75–88; idem, *Majątki szlacheckie współczesnej gminy Świdnica w okresie habsburskim (1526–1740)*, „Studia Zachodnie”, 9: 2006, s. 81–96; idem, *Szlachta w strukturze administracyjnej i majątkowej weichbildu zielonogórskiego w epoce habsburskiej (1526–1741)*, „Zielonogórskie Studia Łużyckie”, t. 5, s. 69–85; idem, *Rodzina von Biberstein w księstwie głogowskim w XVI w.*, [w:] *Bibersteinowie w dziejach pogranicza śląsko-łużyckiego*, red. T. Jaworski, Zielona Góra 2006, s. 97–110; idem, *Obsada urzędów starościńskich w dziedzicznych księstwach śląskich w obliczu absolutyzmu cesarskiego (1629–1741)*, [w:] *Dziedzictwo historyczno-kulturowe narodów Europy Środkowo-Wschodniej a presje polityczne*, red. W. Strzyżewski, J. Jurkiewicz [w druku]; T. Andrzejewski, *Rechenbergowie w życiu społeczno-gospodarczym księstwa głogowskiego w XVI–XVII wieku*, Zielona Góra 2007.

⁴ Wykaz literatury, będącej wynikiem prac czeskiego i niemieckiego środowiska naukowego, zebrał T. Winkelbauer, *Ein neues Standardwerk zur Geschichte der böhmischen Aristokratie im 16. und 17. Jahrhundert*, „Zeitenblicke” 4 (2005), nr 2, [2005-06-28], URL: http://www.zeitenblicke.de/2005/2/Winkelbauer/index_html, URN: urn:nbn:de:0009-9-1274 (27.11.2006).

⁵ Österreichisches Staatsarchiv [dalej: ÖS], Finanz und Hofkammerarchiv [dalej: FHA], Verzeichniß österreichischer Diener und Unterthanen..., s. 28; J. Krebs, *Melchior von Hatzfeld und der kleine Krieg um Breslau*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altherthum Schlesiens” [dalej: ZVGAS], 35: 1901, s. 271–302; J. Kuczer, *Współdziałanie szlachty protestanckiej...*, s. 125; idem, *Dzieje Nowego Miasteczka od XIV do końca XVIII w.*, [w:] *Nowe Miasteczko. Zarys dziejów*, red. W. Strzyżewski [w druku].

był związany z początkami budowy absolutyzmu cesarskiego i charakteryzował się wzrostem liczby nadań i tytułów dla nowej szlachty. Wskazują na to coraz liczniejsze przykłady. Przykładowo w 1623 r. tytuł barona otrzymała rodzina von Fernemont⁶. W 1626 r. hrabiami tytułowali się przemieszczający się w strukturze ziemskiej Śląska i w wielu księstwach stanowiący element nowy Oppersdorffowie⁷. Prócz pozostających w służbie wojskowej Hatzfeldów, tytuły i dobra uzyskują tacy żołnierze, jak baron von Dakelmann czy marszałek-generał cesarski hrabia Johann von Götz⁸. Proces nobilitacyjny trwał nieprzerwanie do końca XVII w. Do XVIII w. do stanu hrabiowskiego zostali podniesieni w 1675 r. Dünnewaldowie, w 1679 Proskau'owie. Na austriackim Śląsku w ostatnich latach panowania Habsburgów obecne były stare rodziny posiadające tytuły: Schaffgotschowie, Dohnowie, Schönaichowie, Braunowie, Keßlitzowie, Nimptschowie, Nostitzowie, Dohnowie, Kottwitzowie, Schlichtingowie, Schönbornowie, Oppernsdorffowie, Schwainitzowie, Silberowie, Stoschowie, Zedlitzowie, Dyhernowie, Schweidnitzowie, Knobelsdorffowie i Glaubitzowie. Na proces osadniczy natomiast złożyły się migracje takich rodzin, jak Dünnewald, Hatzfeld, Proßkau, Knigge, Blumenthal, Churschwandt, Kanitz, Herberstein, Brayda, Maltzan, Müllenau, Montani, Bironow, Gaschin, Trenczynsky, d'Hautois le Bronne, Globen, Leschcorault, Hohenhaus, Canon, Sintzendorff, Trach, PachtaBergowie, Kittlitzowie, Schönaichowie, Oppernsdorffowie, Schaffgotschowie, Dohnowie, Nostitze.

Szlachta tytułarna Śląska w XVIII w. składała się więc z dwóch niejednorodnych, acz dający się wyodrębnić grup. Tworzyli je przedstawiciele starych rodów śląskich, swymi korzeniami sięgających XV i XVI w., oraz szlachta pochodzenia obcego. Do tej drugiej grupy zaliczyć należy zarówno szlachtę czeską prowincji pozaśląskich oraz szlachtę nieczeską⁹. Zjawisko to stanie się tym istotniejsze, gdy przyjrzymy się procentowemu stosunkowi nobilitacji do stanu szlacheckiego z lat panowania Karola VI (1712–1740). Wynosi ona bowiem ledwie 56:44% na rzecz rodzimych przedstawicieli¹⁰. Z uwagi na brak badań analitycznych zmuszeni jesteśmy oprzeć

⁶ W. S t r z y ż e w s k i, *Kariera rodziny Fernemont...*, s. 139–147.

⁷ ÖS, FHA, Verzeichniß österreichischer Diener und Unterthanen..., s. 21.

⁸ C.F. M i c h a e l i s, *Rechtliche und Historische Entwicklung der Verhältnisse der Lehn- und Fidei-Commis-Herrschaften Amtitz und Möllendorf und Rechte des jedesmaligen regierenden Fürsten zu Carolath-Beuthen auf dieselben*, Glogau 1832, s. 20; W. B a r t h, *Die Familie von Schönaich...*, s. 74.

⁹ Taki stan rzeczy potwierdza analiza zachowanych herbarzy: L. Z e d l i t z - N e u k i r c h, *Neues preussisches Adels-Lexicon...*, t. 1–5, Leipzig 1836–1839; J. S i n a p i u s, *Schlesische Curiositäten erste vorstellung, Darinnen die ansehnlichen Geschlechter Des Schlesischen Adels*, t. 1–2, Leipzig 1720; C. B l a ż e k, *Der Abgestorbene Adel der Preussischen Provinz Schlesien*, t. 1–4, Nürnberg 1885–1887; A. D ö r r, *Der Adel der böhmischen Kronländer. Ein Verzeichnis derjenigen Wappenbriefe und Adelsdiplome welche in den böhmischen Saalbüchern des Adelsarchives*, Prag 1900; J.F. G a u h e n, *Genealogisch-Historisches Adels-Lexicon...*, Leipzig 1719; R. S ę k o w s k i, *Herbarz szlachty śląskiej. Informator genealogiczno-heraldyczny*, t. 1–3, Katowice 2002–2004.

¹⁰ T. K r e j č í k, J. B r ň o v j á k, *Nobilitationen der böhmischen Hofkanzlei und Besonderheiten*

się na obserwacjach o charakterze ogólnym w odniesieniu do miejsc pochodzenia szlachty śląskiej, która po 1700 r. uzyskała nobilitację oraz prawo posługiwania się indygenatem śląskim. Do głównych terenów pochodzenia zaliczyć należy kraje niemieckie (Rzesza) oraz kraje Królestwa Czeskiego, a przede wszystkim Czechy właściwe i Morawy. Jeśli jednak jest kontynuowany proces osadnictwa, legitymującego się pochodzeniem luksemburskim, włoskim (piemonckim), austriackim i niderlandzkim, to po 1700 r. do tej grupy dołączyły rodziny bliżej niesprecyzowanego pochodzenia francuskiego (d’Hautois le Bronne, Leschcorault). Przełom stuleci i częściowa „pauperyzacja” tytulatury znamionowały wzmocnienie grupy hrabiów, jako swoistej elity panów. Prócz nadań rodzimych (Schönaichowie), na Śląsku pojawiły się możliwe rody magnackie. By nazwać najznamienitsze przykłady, byli nimi czescy von Pachta w 1726 r. czy pełniący wysokie stanowiska w administracji cesarskiej hrabiowie von Sintzendorff w 1718–1720 r., wspomniani hrabiowie d’Hautois le Bronne przed 1718 r. i wreszcie w 1719 r. hrabiowie von Biron, jako właściciele wolnego państwa stanowego Syców¹¹.

Istotnym elementem systemu nadań pozostawała własność gruntowa, a majątek ziemski w obliczu indygenatu księstw stanowił jedyną drogę, która wiodła na urzędy tak królewskie, jak i stanowe (ziemskie). Majątki dzierżone przez adherentów cesarskich odbiegały zazwyczaj znacznie od największych czasem majątków szlachty zasiedziałej. Były one podstawą materialną działalności politycznej szlachty tytularnej, a w dalszej kolejności zaopatrzeń z tytułu sprawowanych urzędów. W źródłach drukowanych poświęconych historii nowożytnej księstw śląskich określenie *Herrschaft* stanowi derywat majątku szlachty tytularnej¹². Do niej należały największe majątki ziemskie oraz niepodzielna własność rodowa – fideikomisy¹³. Uzyskanie cesji majątkowej nie gwarantowało jednak stabilności

der Nobilitationen der Schlesier während der Regierung des Kaisers Karl VI (1712–1740), [w:] *Szlachta na Śląsku. Władza, kultura, wizerunek własny* [materiały pokonferencyjne w druku].

¹¹ ÖS, Allgemeine Verwaltungsarchiv, Adelsakten, Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die österreichischen Erblände bis 1806 sowie kaiserlich-österreichischen bis 1823 mit einem Nachträgen zum „Alt-Österreichischen Adels-Lexicon” 1823–1918, t. 1, s. 56, 89, t. 4, s. 114, 264; ÖS, FHA, Verzeichniß österreichischer Diener und Unterthanen..., s. 23; Archiwum Państwowe w Zielonej Górze [dalej: APZG], Majątek Zabór, sygn. 57–58.

¹² *Brockhaus Enzyklopädie in vierundzwanzig Bänden*, t. 10, Mannheim 1989, s. 20; J.H. Z e d l e r, *Grosses vollständiges Universal Lexicon Aller Wissenschaften und Kunst...*, t. 1, s. 407–408; por. też opisy zbiorów archiwalnych w: *Codex Diplomaticus Silesiae* [dalej: CDS], t. 24, 28 i 33.

¹³ J.K. K e l l e r, *Joachim von Berge und seine Stiftungen. Ein wichtiger Beitrag zur Geschichte Schlesiens*, Glogau 1834, s. 57; Archiwum Państwowe we Wrocławiu [dalej: APW], Księstwo glogowskie 1329–1886, Rep. 24, sygn. 513, Rubrika 10, s. 47; R. S ę k o w s k i, *Herbarz szlachty śląskiej...*, t. 1, s. 159 i t. 3, s. 160; CDS, t. 24, s. 155; W. S e e l m a n n, O. K l ä s s e l, *Das Recht der Familienfideikomisse und anderen Familiengüter*, Berlin 1920; J.H. Z e d l e r, *op. cit.*, t. 9, s. 818–819, t. 20, s. 630; *Der Große Brockhaus...*, t. 6, Leipzig 1930, s. 218; C.D. K l o p s c h, *Geschichte des Geschlechts von Schönaich*, t. 3, Glogau 1853, s. 1–6 i 18; ÖS, Haus- Hof- und Staatsarchiv [dalej: HHSa], Staatskanzlei (5): Provinzen, Schlesien, Krt. 4, Faz. 8, s. 127; ÖS, FHA,

osadniczej. Porównanie matrykuł dóbr ziemskich księstwa głogowskiego, obejmujących lata 1671, 1681, 1718, 1727, a nawet spisu katolików jego poszczególnych weichbildów, zwraca bowiem uwagę na zjawisko rotacji, w której wyniku obserwujemy zniknięcie ze sceny politycznej i gospodarczej szeregu osób. I tak mimo szerokich działań na polu polityki państwa w XVIII w. swe śląskie majątki opuściły rodziny hrabiów Herberstein i Dünnewald oraz baronowie Kanitz, Montani, Knigge, Sprintzenstein i Rechenberg¹⁴.

Proces ten spowodował wprowadzenie na Śląsk złożonych elementów kulturowych, uniwersalnych w swym charakterze. Nagłe pojawienie się, poparte poruczeniem cesarskim i związane z kulturowo nieakceptowanym przez ogół szlachty katolicyzmem, jako konfesją dworską, prowadziło niejednokrotnie do wyobcowania szlachty tytularnej spośród szeregów szlachty i rycerstwa. Choć nie był to oficjalny warunek awansu, w rzeczywistości w strukturze szlachty przemieszczenia dotyczyły głównie tej grupy. Dane szacunkowe odnoszą się jedynie do szlachty tytularnej księstwa głogowskiego i opolskiego. Jeśli na terenie pierwszego w 1718 i 1729 r. zanotowano równowagę pomiędzy katolikami i luteranami, to w drugim księstwie katolicy stanowili niemal całość tamtejszej szlachty tytularnej. Na dolnym Śląsku zwłaszcza stare, osiadłe przynajmniej od XVI w. rodziny wykazywały silny opór przeciw konwersjom na „urzędowy” katolicyzm. Z kolei na terenie księstw górnośląskich jako wyznanie szlachty tytularnej już od 2. poł. XVII w. całkowicie dominuje katolicyzm, czemu do dziś daje wyraz silna wizualizacja życia duchowego tamtego obszaru. Szczególnie istotny dla Śląska pozostanie jednak fakt, iż proces ten, mimo oporu szlachty „zwykłej” (*einfacher Adel*) i dużej części rycerstwa (*Ritterschaft*) rozbił struktury szlachty luteranńskiej, zmieniając oblicze szlachty tytularnej w XVIII w., ale i w ogóle całości śląskich *nobiles*¹⁵.

Nowy, ukształtowany ostatecznie w XVIII w. obraz życia publicznego prowincji, dokonał się zatem w wyniku wprowadzenia do jej administracji ludzi oddanych dworowi wiedeńskiemu. W szybkim czasie taka polityka została zorientowana na szlachtę tytularną, wąską elitę stanu drugiego. Za panowania Leopolda III, Józefa I i Karola VI to ona właśnie otwarcie stała się fundamentem śląskiego państwa

Böhmische Gedenkbücher, t. 25, s. 34; APW, Księstwo głogowskie, sygn. 511, 513, 517, 527; C.F. Michaleis, *op. cit.*, s. 10–13, 23, 27 i 41; N. Henelius, *Silesiographia renovata necessariis Scholiis observationibus et indice aucta*, Cap. 7, Wratislaviae & Lipsiae 1704, s. 36; *Indykceja dominiów, poddanych i miast Śląska według „pierwszej rewizji” z 1726 roku. Materiały do statystyczno-geograficznego opisu Śląska z pierwszej połowy XVIII wieku*, wyd. K. Orzechowski, Wrocław 1995; H.L. Gude, *Staat von Schlesien*, Halle 1708, s. 846–847.

¹⁴ APW, Księstwo głogowskie 1329–1886, sygn. 511, 513, 517, 527 i 529; APZG, Majątek Zabór, sygn. 60, s. 9; APZG, Schulamt in Deutsch Wartenberg, sygn. 193,teczka 15, dok. 2; P. Knoetel, *Eine schlesische Soldatenbibliothek des 17. Jahrhunderts*, „Zeitschrift des Vereins für die Geschichte und Alterthum Schlesiens” [dalej: ZVGAS], 29: 1895, s. 245–250; W.A. Schade, *Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde Saabor*, Grünberg 1843, s. 43.

¹⁵ APW, Księstwo głogowskie 1329–1886, sygn. 527 i 529; J. Kuczer, W. Strzyżewski, *Spisy dóbr ziemskich szlachty księstwa głogowskiego...*

stanowego *pro forma*, funkcjonującego w ramach monarchii absolutnej¹⁶. W efekcie doprowadzono do wykształcenia, charakteryzującej się indywidualnymi teraz prawami politycznymi – oddzielnej warstwy, spadkobierczyni tzw. *Herrenstand*, udzielając jej wsparcia materialnego. Dominacja szlachty tytularnej dała się zauważyć głównie na terenie księstw dziedzicznych, mniej lennych, natomiast możemy stwierdzić całkowity brak tej warstwy jako właścicieli ziemskich czy urzędników w strukturze wolnych państw stanowych, prócz samych wolnych panów stanowych. W poszczególnych weichbildach księstw dolnośląskich po 1700 r. możemy stwierdzić średnią obecność od 5 do 40% tytularnych posesjonatów. Ogółem w skali księstw daje to średnią między 30 a 40% ogółu posesjonatów szlacheckich¹⁷. Niosła ona ze sobą swoiste rozumienie roli arystokracji w życiu społeczeństw doby państwa absolutnego i rodzącego się absolutyzmu oświeconego, jako pierwszej po namaszczonej do egzekucji rządów cesarskich w prowincjach.

Szlachta z przywileju a śląski *Herrenstand*

Szlachta śląska doby oświecenia wywodziła się z wyróżnianych w średniowiecznych dokumentach dwóch grup: *Adelschaft*, *Adel* i *Ritterschaft*, *milites*. Na Śląsku pojawiało się też pojęcie *Mannschaft*, *Mannen*, które początkowo obejmując obie grupy, w XVII w. stało się derywatem „zwykłej” *Adel*¹⁸. Warstwa szlachty tytularnej (*Herren* – panowie) stanowiła kontynuację nadawania średniowiecznego statusu: *Herr*; *Markgraf*, *Pfalzgraf*, *Burggraf*. W XVIII w. w jej skład weszły rodziny, którym po 1620 r. przysługiwały odnośne tytuły baronów (*Freiherr*, *Baron*) i hrabiów (*Graf*). Rzeczywistego dostępu do grona tej grupy nie uzyskało uważające się za szlachtę „wyższą” – „stanową”, rycerstwo (*Ritterschaft*). W XVIII w. wyróżniano też grupę hrabiów Rzeszy (*Rechtsgraf*) i rzadziej baronów Rzeszy (*Reichsfreiherr*). Była to jednak forma wyłącznie honorowa, nie niosąca ze sobą adekwatnych średniowiecznym praw elektorskich w Rzeszy Niemieckiej¹⁹.

Pojawienie się dużej liczby szlachty niemieckiej na terenie Śląska spowodowało przejście hierarchii stanowej adekwatnej do zachodnioeuropejskich relacji społecznych. W ten sposób zastąpiona została struktura czeska – nie do końca

¹⁶ K. Orzechowski, *Historia ustroju Śląska...*, s. 238–239.

¹⁷ Analiza nie dotyczy korporacji duchownych i miejskich: J. Kuczer, W. Strzyżewski, *Spisy dóbr ziemskich...*; J. Kuczer, *Szlachta w życiu społeczno-gospodarczym...*

¹⁸ M. Ptak, *Zgromadzenia i urzędy stanowe księstwa głogowskiego od początku XIV w. do 1742 r.*, Wrocław 1991, s. 31–33; M. Szczenicki, *Powszechna historia państwa i prawa*, Warszawa 1995, s. 256; H. Aubin, *Geschichte Schlesiens*, t. 1, Breslau 1938, s. 286; R. Sękowski, *Herbarz szlachty śląskiej...*, t. 1, s. 29.

¹⁹ Dopiero czasy nowożytne przyniosły rozkwit tytułatury oraz określającej ją pozycji społecznej (A. Bogucki, *Polskie nazwy rycerstwa w średniowieczu. Przyczyńki do historii ustroju społecznego*, Wrocław 2001, s. 53).

wykształcony, pozbawiony swych praw politycznych *Herrenstand*. Nowa szlachta zwana była teraz szlachtą z przywileju (*Briefadel*). Definicja szlachty z przywileju pozostaje problemem dwuwymiarowym. Rodzi się bowiem pytanie, jak dalece szlachta tytułarna może zostać uznana za szlachtę z przywileju. Jest ono jednak rozstrzygalne, pod warunkiem, że przyjmiemy dwutorowość rozwoju grupy szlacheckiej w XVIII w. Z jednej strony, obserwujemy bowiem tworzenie się nowej szlachty „zwykłej” (*einfacher Adelstand*), z drugiej – hermetyzację kulturowo-społeczną stanów najwyższych: *Freiherrenstand* i *Grafenstand*. Przemieszczenia możliwe były w obu grupach, co zapewniały przyjęte wzorce. W takim sensie do grupy cesarskiej *Briefadel* należy zaliczyć po części każdą z warstw szlachty, zarówno śląską *Noblesse de Robe*, jak i wysoce niepełną formację *Herrenstandu*, składającego się ze szlachty tytułarnej. Wprawdzie zgodnie z reskryptem Ferdynanda II z 1629 r. do szlachty „właściwej” wprowadzono też *Ritterstand*, ta grupa nie stanowiła jednak części tradycyjnego *Herrenstandu*. Nie była traktowana bowiem jako szlachta tytułarna, głównie dlatego, że w XVIII w. jej szeregi można było wejść wprost, z pominięciem stanu „zwykłego”. Ponadto rycerstwo, którego status majątkowy i polityczny nie różnił się od szlacheckiego, nigdy nie było identyfikowane z arystokracją, tak pod względem kulturowym, jak i pod względem zakresu i możliwości udziału w życiu publicznym. Inaczej bowiem niż w Czechach tego okresu, na terenie Śląska – mimo oficjalnych klas nobilitacyjnych – obserwujemy funkcjonowanie starego, zwyczajowego podziału na szlachtę niższą i wyższą. W skład pierwszej wchodziło prócz rycerstwa i szlachta „zwykła”, w skład drugiej prócz baronów także hrabiowie. Określenie „rycerz” nie było traktowane tu jako tytuł pański (*Herrentitel*), a raczej wyróżnik pradawności rodu. A to właśnie na rzecz panów wydawane były zwłaszcza reskrypty, gwarantujące wyłączność w sprawowaniu urzędów, zajmowania wyższych urzędów kościelnych *etc.*²⁰

T a b e l a

Stopnie szlactwa przyznawane przez kancelarię czeską
za panowania Karola VI (1712–1740)²¹

Szlactwo „zwykłe” (<i>einfacher Adelstand</i>)	
Szlachta „stanowa” (<i>Ständeadel</i>)	Stan rycerski (<i>Ritterstand</i>)
	Stan baronowski (<i>Freiherrnstand</i>)
	Stan hrabiowski (<i>Grafenstand</i>)
	Stan książęcy (<i>Fürsten- oder Herzogenstand</i>)

²⁰ J. K u c z e r, *Obsada urzędów starościńskich w dziedzicznych księstwach śląskich w obliczu absolutyzmu cesarskiego (1629–1741)*, [w:] *Dziedzictwo historyczno-kulturowe narodów Europy Środkowo-Wschodniej a presje polityczne*, red. W. Strzyżewski, J. Jurkiewicz [w druku].

²¹ T. K r e j č í k, J. B r ů v j á k, *op. cit.*

Szlachta z przywileju pojawiała się sukcesywnie w obu grupach. Określana jako „nowa”, w drodze tzw. listu herbowego (*Wappenbriefu*) lub udostojnienia herbowego (*Wappenverbesserung*), podnosiła swój status, zajmując stanowiska w administracji ogólnos Śląskiej i strukturze urzędniczej poszczególnych księstw śląskich, tak dziedzicznych, będących własnością cesarza, jak i lennych, pozostających we władaniu indygenów śląskich, takich jak Wittenbergowie i dynastia lotaryńska oraz czescy Auersbergowie, Lobkowitzowie, Lichtensteinowie²². Podstawą nobilitacji do stanu panów była pozytywna odpowiedź ze strony kancelarii czeskiej i samego cesarza. Po opłaceniu całej procedury i uzyskaniu zrewidowanej wersji herbowej (*Wappenzensur*) dyplom baronowski lub hrabiowski (*Freiherrdiplom*, *Grafendiplom*) przesyłano jego nowemu posiadaczowi. Starania o nobilitację były uzasadniane chęcią uzyskania korzyści majątkowych na terenie Śląska, za czym nie zawsze szła w parze ewentualna zmiana miejsca zamieszkania. W związku z tym ważniejszym motywem działań pozostawały ambicje podniesienia swojego statusu społecznego. Regularną podstawą przyznania tytułów barona lub hrabiego w XVIII w. w prowincjach Królestwa Czeskiego pozostawały zasługi w służbie państwa, prawe pochodzenie, przynależność do stanu szlacheckiego (przynajmniej „zwykłego”), posiadanie krewnych stanu szlacheckiego oraz określany jako „wystarczająca podstawa materialna” – majątek. Ostatnim wymogiem wynikającym z litery prawa była „niezdolność do prowadzenia niestanowego trybu życia”. Należy też nadmienić, iż odmiennie niż w Czechach, książęta „młodszy” (*Fürst*) i „starsi” (*Herzog*) nie byli traktowani jak szlachta, posiadając nieporównywalne przywileje polityczne i prawo wiązania umowami lennymi, dlatego też na Śląsku byli oni czymś nieporównywalnie „lepszym”, niezwiązanym i całkowicie niedostępnym nawet szlachcie tytularnej, która do 1740 nie znalazła sobie drogi wiodącej przez tę barierę społeczną.

Do przejścia Śląska przez Prusy, wraz z intensyfikacją polityki Wiednia, obserwujemy wspomniany już znaczny przyrost liczbowy „panów” na Śląsku. Ich liczba na terenie poszczególnych księstw w porównaniu z 2. poł. XVII w. wzrosła dwukrotnie. Potwierdzają to jednostkowe dane z księstwa głogowskiego, dla którego procent szlachty tytularnej wzrasta z 16 w 1681 r. do 34 w 1718 r.²³ Wyodrębniona grupa szlachty tytularnej księstwa głogowskiego od zwykłej szlachty różniła się tytułem baronów lub hrabiów i zazwyczaj większymi majątkami ziemskimi. Od 2. poł. XVII w. głównym modelem wchodzenia do szlachty tytularnej było bezpośrednie pozyskanie dla siebie i rodziny nadania cesarskiego wraz z to-

²² C. Grünhagen, *Der schlesische Adel vor hundert Jahren im Lichte der öffentlichen Meinung*, ZVGAS, 30: 1896, s. 1–2; K. Orzechowski, *op. cit.*, s. 183.

²³ Dokładny wykaz szlachty tytularnej księstwa głogowskiego: J. Kuczer, *Kryteria definiujące elitę szlachecką...*, s. 279–281; APW, Księstwo głogowskie 1329–1886, Rep. 24, sygn. 513, Rubrika 1 i 2, s. 3–22, sygn. 527; ÖS, FHA, Verzeichniß österreichischer Diener und Unterthanen..., s. 19; M. Ptak, *op. cit.*, s. 38; J. Sina pi us, *op. cit.*, t. 1, s. 9, t. 2, s. 97.

warzyszącą mu cesją ziemską²⁴. Był to model odwrotny do XVI-wiecznego, kiedy przeważały udostojnienia rodów w konsekwencji posiadania faktycznej pozycji społeczno-majątkowej. „Panowie” dzierżyli prawo do tytułu i ulepszonego herbu oraz przysługiwała im odnośna ranga w społeczeństwie, wiążąca się z adekwatnymi korzyściami natury majątkowo-własnościowej²⁵. Tytuły te, w przeciwieństwie do reguł obowiązujących tytuły Rzeszy, były dziedziczne, zarówno w linii męskiej, jak i żeńskiej, a tytuł barona mógł być łączony z tytułem hrabiego. Szlachta tytularna Śląska tworzyła elitę polityczną i społeczną (elita majątkowa). Ponieważ udziałem tylko wąskiej grupy doradców (*Hofrath*) stały się decyzje ogólnopaństwowe, dlatego w odniesieniu do *Herrenstandu* tylko z wielką ostrożnością możemy mówić o elicie władzy²⁶.

Panowie a struktura polityczna Śląska przed 1740 r.

Śląskie „państwo” w dobie oświecenia wykształciło indywidualny system, w którego ramach funkcjonowały jego elity. Nie prezentowało modelu francuskiego państwa Ludwików, gdzie kontrolę sprawowali intendenci i ministrowie, a w rzeczywistości kler i urzędnicy. Należy je porównywać raczej z wykształconym w Anglii modelem *clientèle de service*, gdzie szlachta godziła się na podporządkowanie królowi, w zamian za wyłączność jej przedstawicieli na stanowiskach państwowych i w prowincjach. Dopiero bowiem ziemiańskość i związane z nim poczucie arystokratyczności dawały wyniesienie na urzędy i odnośny splendor, wynikający przede wszystkim z bliskości i kontaktów z władzą centralną. Równorzędne i silnie zakorzenione w *Herrenstandzie* było hołdowanie tradycyjnemu modelowi kariery w armii cesarskiej i na tej drodze dochodzenia jeśli nie do władzy, to z pewnością do względów cesarskich i będących ich wynikiem korzyści materialnych²⁷.

Aktywność polityczną szlachty tytularnej na Śląsku potwierdza analiza funkcjonowania królewskiego urzędu starosty ziemskiego (*Fürstenthumshauptmann*),

²⁴ N. H e n e l i u s, *Silesiographia hoc est: Silesiae delineatio brevis et fuccincta...*, Francofurti 1613, s. 69.

²⁵ APW, Księstwo głogowskie 1329–1886, Rep. 24, sygn. 513, Rubrika 2, s. 18; CDS, t. 28, s. 258, nr 19.

²⁶ T. J u r e k, *Elity Śląska w późnym średniowieczu*, [w:] *Kolory i struktury średniowiecza*, red. W. Fiałkowski, Warszawa 2004, s. 405; J. P a k u l s k i, *Wielkopolska elita władzy politycznej w I poł. XIV w. Kryteria kwalifikacyjne*, [w:] *Genealogia. Polska elita polityczna w wiekach średnich na tle porównawczym*, red. J. Wroniszewski, Toruń 1993, s. 61–91; S. K u t r z e b a, *Elita jako czynnik w technice rządzenia państwem*, „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne”, 30: 1936, s. 25–39; W. W e s o ł o w s k i, *Klasy, warstwy, władza*, Warszawa 1974; J. W i a t r, *Socjologia stosunków politycznych*, Warszawa 1977, s. 98–104; J. H a l b e r s z t a d t, *Problematyka „elit władzy” w badaniach historycznych*, [w:] *Historia XIX i XX wieku*, Warszawa 1975, s. 154.

²⁷ J. K u c z e r, *Hrabiowie von Dünnewald (1669–1718)...*

najwyższego urzędnika monarszego w księstwach dziedzicznych, sprawującego kontrolę nad całością życia politycznego, społecznego i gospodarczego. Starostwa po 1629 r. zostały wchłonięte przez utworzone wówczas urzędy rejencji (*Amtregierung*). Odrębne prawa, zwane porządkami ziemskimi, i przywileje cesarskie potwierdzały wyłączność dostępu do tych urzędów szlachcie tytularnej już od XVI w. Analizą objęto osoby sprawujące urzędy starostów opolsko-raciborskiego, jaworsko-świdnickiego i głogowskiego, co wynika z faktu ich terytorialnej i politycznej dominacji oraz roli tamtejszej szlachty w pracach sejmu i urzędów stanowych i królewskich Śląska. Tak więc w księstwie opolsko-raciborskim w okresie 1700–1740 urząd ten sprawowało czterech panów: hrabia Rzeszy Georg Adam Franz Leopold von Gaschin (1695–1719), baron Franz Wilhelm von Larisch (1719–1723), hrabia Carl Heinrich von Sobek und Kornitz (baron von Rauthen, 1723–1738) i hrabia Rzeszy Carl Joseph Erdmann Henckel von Donnersmark. Na terenie księstwa świdnicko-jaworskiego na urząd starosty „instalowano” w rzezonym czasie trzech tytularnych. Byli to hrabia Rzeszy Christoph Wenzel von Nostitz und Reineck (1697–1703), hrabia Rzeszy Franz Joseph von Oppersdorf (baron von Aich- und Friedstein) i hrabia Rzeszy Hans Anton von Schaffgotsch (1704–1742). Na terenie księstwa głogowskiego natomiast wśród panów pojawił się wyjątek ostatniego starosty księstwa Franza von Kottulinsky (1726–1740). Pozostali starostowie sprawujący ten urząd po 1700 r. to hrabiowie Rzeszy Johann Heinrich von Nimptsch (1697–1705), Hans Wolf von Frankenberg (1705–1719), Hans von Nimptsch (1719–1726). Stanowi to argument na rzecz dominacji publicznej rodzin tytularnych zwłaszcza na Górnym Śląsku, która z racji hermetyzacji tej grupy w osobnych kuriach tamtejszych sejmików (opolsko-raciborski i cieszyński), zapewniła sobie wpływ na decyzje polityczne w samych księstwach. Wysoka pozycja starostów w księstwach związana była ponadto z materialnym wyposażeniem urzędu starosty²⁸.

Wydaje się, że nie tylko nieudane starania cesarskie, ale przede wszystkim niższa ranga, dochody i uznanie publiczne towarzyszyły pozostałym urządcom związanym z rejencją (kanclerz, podkanclerz, pisarz *etc.*). Zmieniło się to jednak właśnie z początkiem XVIII w. Przykładowo w księstwie opolsko-raciborskim na urzędy te powołano hrabiego Alberta Leopolda von Paczyński i hrabiego Leopolda Constanina von Tenczin²⁹. Po roku 1700, nawet na urzędy pisarzy ziemskich (*Land-*

²⁸ Ch. B r a c h v o g e l, *Continuation derer Käyser- und Königlichen Privilegien, Statuten und Sanctionum Pragmaticum Des Landes Schlesien...*, t. 2, Breslau 1717, s. 432–433; *Register Der Haubtleute in Glogischen Fürstenthumb unter oberwehnten Fürsten und Herren*, [w:] A. G r y p h i u s, *Glogawischen Fürstenthumbs Landstände unnd Ritterschafft Privilegia, Statuten, Keyserl. Königl. und Fürstliche Indulten und Bekräftigungen*, Lissa in Posen 1653 [wykazy końcowe, b.n.s.]; idem, *Glogawischen Fürstenthumbs Landstände unnd Ritterschafft Privilegia...*, s. 70; A. W e l t z e l, *Die Landesbeamten der Fürstenthümer Oppeln-Ratibor von 1532 bis 1741*, ZVGAS, 12: 1874, s. 62–63; J. K u c z e r, *Obsada urzędów starościńskich...*; M. H a t a l s k a, *op. cit.*, s. 11–12.

²⁹ A. W e l t z e l, *op. cit.*, s. 40.

schreiber) wybierano tam szlachtę tytułarną³⁰. W księstwie głogowskim szlachta tytułarna obejmowała ponadto urząd kanclerza, pełniącego w rzeczywistości rolę niegdyś zastępcy starosty (*Amtverweser*)³¹.

Szlachta tytułarna opanowała najbardziej wpływowe urzędy stanowe. Jako grupa najsilniejszej warstwy w regionie, w dużej mierze ciesząca się autorytetem. Było to tym istotniejsze, że elekcja na nie odbywała się przy zgodzie *nobiles* księstwa i w praktyce pozostawała niezależna od decyzji cesarskich. Prócz narzucanych odgórnie deputowanych do zgromadzeń ogólnosląskich (*Abgesandten* i *Gesandten von der Ritterschaft*), wymienić tu należy wchodzących w skład kolegium ziemskiego (*Landeskollegium* i *Landesauschuß*): starszych ziemskich (*Landesaelteste*) oraz deputowanych ziemskich (*Landesdeputierte*). Wszystkie trzy urzędy były opatrzone rozległymi prawami politycznymi z poręczenia stanów (choć przy zatwierdzeniu starościńskim) i przysługiwało im odpowiednie zaopatrzenie ze skarbu cesarskiego lub kasy stanów. Przykładowo w księstwie głogowskim wśród 22 członków kolegium w dniu 17 lutego 1739 r., 9 należało do szlachty tytułarnej (8 baronów i 1 hrabia)³². Analogicznie wyglądała sytuacja w odniesieniu do funkcjonowania sądu manów (*Manngericht*), najwyższych instancji sądowniczych w księstwach dolnosląskich. Na urzędach 12 asesorów tego sądu (*Mannrechts Assessor*) w 1718 r. notujemy 7 „panów”, a wśród nich 5 baronów i 2 hrabiów³³. Nie inaczej rzecz się miała na Górnym Śląsku, gdzie w księstwie opolsko-raciborskim pierwszy w hierarchii stanowej urząd sędziów weichbildowy (*Oberste Landrichter*) obejmowali właśnie panowie: baron Johann von Matha Franz Wilhelm Larisch (1699–1730) i hrabia Rzeszy Franz Albert von Tenczin (1730–1742)³⁴.

Pozycję osób sprawujących urzędy umacniały uposażenia i przywileje ekonomiczne związane z ich wykonywaniem. Przykładowo starości głogowskiemu przysługiwało zaopatrzenie z dóbr zamkowych w weichbildzie głogowskim, prawo łowów w promieniu mili od zamku na terenie lasów miejskich oraz w dobrach przywioskowych, pobieranie opłaty urzędowej, liczone według wielkiej taksy. Według danych pruskich z 1740 r. wypłacano mu od 14 000 do 15 000 Rtl. rocz-

³⁰ Baron Georg Leopold von Welczek (1696–1700) i baron Franz Maximilian von Reisswitz (1706–1720): A. W e l t z e l, *op. cit.*, s. 42.

³¹ Register Der Hauptleute in Glogischen Fürstenthumb... [wykazy końcowe, b.n.s.].

³² APW, Księstwo głogowskie 1329–1886, Rep. 24, sygn. 440; *Allgemeines Historisches Lexicon in welchen das Leben und die Thaten...*, t. 1, Leipzig 1730, s. 407–408; *Grosses vollständiges Universal Lexicon Aller Wissenschaften und Kunste...*, t. 3, Leipzig–Halle 1733, s. 509–510; W. T s c h i e r s i g, *Geschichte der Stadt Köben a. O.*, t. 1, Köben a. O. 1928, s. 44.

³³ Kolejnymi urzędami księstw śląskich, których sprawowanie oddano w ręce szlachty, były urzędy deputowanych do ogólnosląskich organów stanowych (*Deputierter des Glogauischen Fürstentums*), poborców podatkowych (*Steuereinnehmer*), deputowanych akcyzowych (*Akzisendeputierte*), starostów weichbildu górskiego (*Hauptmann des Guhrischen Kreises*), pełnomocnika ziemskiego (*Landesbestellte*), wyższego poborcy podatkowego (*Obersteuereinnehmer*) oraz urzędy o charakterze policyjnym (*Marschkommiarius*, *Landesdragoner*): M. P t a k, *op. cit.*, s. 204–260.

³⁴ A. W e l t z e l, *op. cit.*, s. 35–36.

nie wraz z sumami na utrzymanie rejencji. Niżej opłacani byli już starostowie świdnicko-jaworski: od 7000 do 8000 Rtl., wołowski-brzesko-legnicki 6000 Rtl., wrocławski 5000 Rtl. Najprawdopodobniej jeszcze niższe apanaże otrzymywał starosta opolsko-raciborski. Cesarz wynagradzał też starostów okazyjnie za sprawne zarządzanie księstwem. Tak zwaną gratyfikację w wysokości 1000 talarów śląskich otrzymał hrabia Carl Heinrich von Sobeck w 1726 r.³⁵ Był to czynnik wtórny, który zwiększał atrakcyjność wejścia w skład tej grupy, a nobilitowanym dawał możliwość szybkiego rozwoju materialnego i upragnioną izolację w hermetycznej strukturze bliskich sobie pozycją (*Standesverwandten*).

W nawiązaniu do rozważań Philippe’a Ariès’a i jego dyskusji na temat sfer życia *privé* i *public*, rozważania nad modelem życia *Herrenstandu* można by ograniczyć do tej drugiej struktury³⁶. Wpasowanie jednak śląskiej szlachty tytularnej w taki spolaryzowany układ nie przynosi efektów ostatecznych, jak by tego chciał badacz. Można zaryzykować nawet stwierdzenie, że na Śląsku w grupie szlachty urzędniczej i wojskowej nie doszło do całkowitego oddzielenia posług państwowych i struktur życia rodzinnego. Ich ściśle związanie ze sobą pozostaje widoczne tak na poziomie administracji ogólnosląskiej Urzędu Zwierzchniego (*Oberamt*), jak i w strukturach lokalnych księstw śląskich. Dom urzędnika królewskiego coraz rzadziej był traktowany jako centrum administracyjne, podobnie jak w poprzednim okresie. W świadomości szlachty *weichbildowej*, dla której centrum życia publicznego stanowiło miasto *weichbildowe* (królewskie), urzędnicy danej ziemi pozostawali punktem oparcia przeciw tendencjom dworów starościńskich, realizujących program monarchii absolutnej Leopolda I, Józefa I i Karola VI. Mentalny wymiar życia publicznego jakby na nowo zakładał wprowadzenie weń nawet swego rodzaju pierwiastków towarzyskich. Taki stan rzeczy znakomicie dokumentują pamiętniki starosty księstwa wrocławskiego hrabiego Otta Wenzela von Nostitz³⁷.

W zasadzie już przybliżone przykłady wskazują źródło wzorców kultury politycznej na Śląsku. Wpływ na kształtowanie relacji politycznych i sposób uprawiania polityki zależał w zasadzie od szlachty tytularnej, zwłaszcza że nobilitacje dotyczyły głównie osób zasłużonych w administracji państwa, a więc umiejętnie

³⁵ ÖS, HHSA, Staatskanzlei (5): Provinzen, Schlesien, Krt. 4, Faz. 8: Kurzer Vermerk Sowohl der Ehemäligen Kayserlichen als nunmehrigen Königlichen Preußisch Schlesi-schen LandesVerfassung nebst Beygefüigten pro notitia dienenden Anmerkungen, s. 83–85; R. B e r n d t, *Geschichte der Stadt Gross-Glogau*, t. 1, 1879, s. 7; APW, Księstwo głogowskie 1329–1886, Rep. 24, sygn. 513, Rubrika 5, s. 38; A. W e l t z e l, *op. cit.*, s. 31.

³⁶ *Historia życia prywatnego od Renesansu do Oświecenia*, red. P. Ariès, G. DUBY, Wrocław 2005, s. 18–21.

³⁷ O trybie życia i pozycji społecznej szlachty tytularnej: C. G e b a u e r, *Schlesischer Adel im Spätbarock. Nach Tagebüchern des Grafen Otto Wenzel von Nostitz, Landeshauptmanns von Breslau*, ZVGAS, 68: 1934, s. 133–167; J. H a b e r m a s, *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, Neuwied–Berlin 1962; N. E l i a s, *Die höfische Gesellschaft. Untersuchungen zur Soziologie des Königtums und der höfischen Aristokratie*, Neuwied–Berlin 1969.

poruszających się w meandrach biurokracji cesarskiej. W sensie politycznym rozwój *Herrenstandu* został zahamowany w sposób samoistny i śląscy panowie, jako wywodzący się ze szlachty niższej, nigdy nie doczekali się zrównania z grupą książąt czy nawet uhonorowania oddzielną kurią w sejmie śląskim lub sejmikach ziemskich większości księstw. Pewne egzemplum w 1. poł. XVIII w. stanowili wolni panowie stanowi (*Freistandesherren*), hrabiowie Rzeszy: Dohna, Biron, Hatzfeld, Promnitz, Maltzan i od 1697 r. Schönaich i Henckel von Donnersmarck, którzy otrzymali prawo wspólnego wotum w pierwszej, książęcej kurii konwentu publicznego (*conventus publicus*), kadłubowej kontynuacji sejmu prowincji śląskiej 1. poł. XVIII w.³⁸

Uwagi końcowe

Rozkwit form tytułarnych obserwowany był na terenie wszystkich państw i księstw Cesarstwa Rzymskiego, a jako charakterystyczny dla całej epoki nowożytnej, znalazł przełożenie i na realia Śląska nowożytnego. Prawo do nobilitacji było w XVIII-wiecznych Czechach jednym z generalnych praw majestatu króla czeskiego i cesarza austriackiego. Rzeczywiste przeniknięcie do elit w 1. poł. XVIII w. nie odbywało się w sposób mechaniczny, tzn. wyłącznie wraz z uzyskaniem cesji majątkowej i tytułu. Dawało jedynie możliwość wejścia w pewien układ społeczny, odnoszący się do określonego obszaru, i stanowiło przejściowy etap osadniczy. Drugim etapem wchodzenia w struktury miejscowych elit była umiejętność związania się przybyśza (bądź jego potomków) z lokalnymi strukturami władzy i ewentualna akceptacja połączona z piastowaniem jednego z urzędów księstwa. Osiągnięcie względnie wysokiego statusu majątkowego (wejście w posiadanie przynajmniej kilkuwioskowego majątku) czy publicznego (sprawowanie wyższego urzędu o charakterze królewskim bądź stanowym) świadczyło o wejściu rodziny w szereg miejscowych elit szlacheckich (społecznych i politycznych), dając możliwość wpływania na rzeczywistości polityczną i gospodarczą księstwa głogowskiego. Było to szczególnie pożądane tak przez monarchę, jak i samego szlachcica.

Jako przejawy faktycznych zmian, jakie przyniósł ze sobą transfer arystokracji europejskiej na Śląsk w okresie do 1740 r., można rozumieć:

1. Hierarchizację i przekształcenie oblicza stanu szlacheckiego przez wprowadzenie doń elementów obcych. Dało to w rezultacie wykształcenie struktury nowej, acz atrakcyjnej dla hermetyzujących się elit szlacheckich. Umożliwiło bowiem silniejszą niż dotychczas izolację grupową.

2. Izolację zaistniałą wskutek wzrostu liczebnego szlachty wyższej, w większości stronników cesarskich, na urzędach królewskich i stanowych Śląska,

³⁸ *Historia Śląska. Monografia historyczna*, red. M. Czaplński, Wrocław 2002, s. 123.

a w ostateczności doprowadzenie do wyłączności (częściowo formalnej) tej części szlachty w ich sprawowaniu.

3. Zmianę struktury wyznaniowej *Herrenstandu*. Nie ma pewności, aby ostatecznie rozstrzygać, czy w mentalności szlachty Śląskiej doby absolutyzmu rozwinął się obraz przeciwstawiający sobie w sposób zdecydowany katolickiego pana i protestanckiego szlachcica. Niemniej podział taki sugeruje zebrany dotychczas materiał. Zdecydowanie jednak ten sposób myślenia zyskiwał na znaczeniu w 2. poł. XVII w., co pozwala wysunąć tezę, iż przełom wojny szwedzkiej z początku wieku i konwencji altranstadzkiej z 1707 r. ugruntował i skryształizował ten schemat myślowy. Konwersje dotyczą przecież nadal prawie wyłącznie szlachty tytularnej lub nielicznej grupy nowonobilitowanych, a rzesze drobnicy szlacheckiej pozostają nadal przy wyznaniu protestanckim.

Jarosław Kuczer

TRANSFER OF ARISTOCRACY AND THE EVOLUTION OF THE SILESIAN
HERRENSTAND IN THE FIRST HALF OF THE 18TH CENTURY

S u m m a r y

The transfer of upper-class culture into Silesia in the first decades of the 18th century followed the awards of nobility and grants of land by the emperor. That long-term process, that was started as early as in the first decades of the 17th century, gathered momentum after the Czech opposition had been crushed in 1620 and got even stronger with the establishment of the 'Supervisory Agency' (*Oberamt*) in Breslau in 1629, which manifested the emperor's strife for absolute power. Silesia saw the arrival of a large group of ethnically and geographically foreign gentry, mostly homogenous with regard to religion, whose mission was to spread Catholicism on behalf of the state. The titles and land grants were bestowed on outstanding individuals who had served the emperor well: diplomats, high court officials, emperor's army commanders. The continuing estate rotation helped develop – in a cultural sense – an almost permanent link with the world of the 'Old Reich', which brought about a change in the structure of the, essentially, Czech *Herrenstand*. Almost naturally, the increase in the number of titular gentry caused the escalation of the search for specific political space suitable for self-fulfilment. As a result, this social group practically took over the administration of hereditary duchies in the first place (including the duchies of Glogau, Jauer-Schweidnitz, and Oppeln-Ratibor).